

Aves Neerlandicae: de Nederlandse vogels van Schlegel tot Bijlsma

Kees Camphuysen

Ter gelegenheid van het verschijnen van het tweede deel van de Avifauna van Nederland (Bijlsma *et al* 2001), toevallig samenvallend met de viering van het 100-jarig bestaan van de Nederlandse Ornithologische Unie (NOU) in de Koningszaal van Artis te Amsterdam, werd een overzicht gepresenteerd van de Avifauna's van Nederland die in de afgelopen 140 jaren zijn verschenen. Dit overzicht was vooral bedoeld om eens na te gaan hoe het voorkomen van de verschillende soorten door de jaren heen voor het voetlicht is gebracht, tegen een achtergrond van een zich enorm ontwikkelende veldornithologie, het afzweren van het jachtgeweer, sterk verbeterde optische hulpmiddelen, het ontstaan van een waar leger van deskundige amateur-ornithologen culminerend in de oprichting van Sovon, en tenslotte een tegenwoordig veel systematischer aanpak bij tellingen en inventarisaties. Met dit overzicht wordt niet geprobeerd om een volledig overzicht van de veranderende status van enkele vogels te geven, maar eerder een indruk van wat een lezer aantreft die heen en terug door de stapel boeken zou bladeren, niet gehinderd door specifieke kennis van de historische trends en patronen.

Schlegel tot Bijlsma

De geselecteerde Avifauna's hebben alle een landelijk overzicht gegeven of willen geven van althans een gedeelte van de Nederlandse vogels. De stapel boeken begint met de uitgave van Schlegel (1860), deel 1 van zijn *Natuurlijke Historie van Nederland* uitgegeven door A.C. Kruseman in Haarlem en eindigt met deel twee van de nieuwste avifauna (Bijlsma *et al* 2001):

Schlegel 1860 *Natuurlijke Historie van Nederland*
Albarda 1897 *Aves Neerlandicae*

Baron Snouckaert van Schauburg 1908 *Avifauna Neerlandica*

Van Oort 1908 *Contr. Knowl. Avifauna Netherlands*

Baron Snouckaert van Schauburg 1915 *Avifauna Neerlandica. Aanvullingen*

Van Oort 1922 *De Vogels van Nederland, 1*

Van Oort & Verwey 1925 *Voorkomen en trek*

Van Oort 1926 *De Vogels van Nederland, 2*

Van Oort 1928 *De Vogels van Nederland, 3*

Van Oort 1930 *De Vogels van Nederland, 4*

Van Oort 1935 *De Vogels van Nederland, 5*

Eykman, Hens & Van Heurn 1936 *De Nederlandse Vogels, I*

Eykman, Hens & Van Heurn 1941 *De Nederlandse Vogels, II*

Haverschmidt 1942 *Nederlandse broedvogels*

Eykman, Hens & van Heurn 1949 *De Nederlandse Vogels, III*

Van IJzendoorn 1950 *Breeding-birds of the Netherlands*

Commissie Nederlandse Avifauna 1970 *Avifauna van Nederland*

Teixeira 1979 *Atlas van de Nederlandse Broedvogels*

Sovon 1987 *Atlas van de Nederlandse Vogels*

Van den Berg & Bosman 1999 *Zeldzame vogels van Nederland*

Bijlsma, Hustings & Camphuysen 2001 *Schaarse en algemene vogels van Nederland*

Veel Avifauna's zijn weinig meer dan soortenlijsten met annotaties en korte statusomschrijvingen. Het boek van Schlegel (1860) is veel uitgebreider, bovendien verlichtigd met prachtige steendrukken, waaronder zogenoemde '*Tafereelen*', waarmee de toenmalige vogelwereld ook nog eens in beeld werd gebracht. De kloeke boeken van Van Oort

(1922-1935) zijn een kostbare uitgave met platen van M.A. Koekkoek, die overigens pas werkelijk bekend werden toen zij (enigszins aangepast) werden overgenomen in het vijfdelige Engelse handboek van Witherby *et al* (1952). Het driedelige werk van Eykman *et al* (1936-1949) bevatte echter na Schlegel de meeste concrete gegevens over het toenmalige voorkomen van vogels in Nederland. De boeken van Van Oort (1922-1935) vormen eerder een 'handboek' met algemene aspecten over in Nederland voorkomende vogels. De informatie in de werken van Albarda, Snouckaert van Schauburg, Van Oort (1908) en Van Oort & Verwey (1925) is uiterst beknopt. Haverschmidt en Van IJzendoorn bespreken de Nederlandse broedvogels en de uitgave van de Commissie Nederlandse Avifauna (eerst in 1962 in *Ardea*, in 1970 als uitgave van Brill in Leiden) is het eerste volledige overzicht van de Nederlandse vogels na de boeken van Eykman. In de Sovon broedvogel-atlas (Teixeira 1979) en de atlas van wintervogels (Sovon 1987) werd voor het eerst gebruikgemaakt van systematische inventarisaties, uitgevoerd door een leger van amateur-ornithologen. De meest recente uitgaven, waarvan het eerste deel over de zeldzame vertegenwoordigers van de Nederlandse Avifauna (Van den Berg & Bosman 1999, gereviseerd herdrukt in 2001) en het tweede deel over schaarse en algemene vogels (Bijlsma *et al* 2001), bevatten in vergelijking met alle andere uitgaven echter veruit de grootste hoeveelheid en veel concrete informatie, daarbij dankbaar puttend uit de snel groeiende gegevensbestanden van tal van ornithologische organisaties.

De volgorde der soorten

Avifauna's zijn bij uitstek naslagwerken: boeken om iets in op te zoeken. Het opzoeken van soorten kan worden vereenvoudigd door een goed register, of door een vaste volgorde van soorten. Iedere vogelaar kent het enorme voordeel van een vaste, systematische indeling. Het maakt immers nogal iets uit of men de Ransuil eerst onder de R in het register van de veldgids moet traceren om via het paginanummer op de juiste bladzijde terecht te komen, of dat men trefzeker met de duim iets voorbij het midden van de veldgids de pagina's doet opensplijten, om bij het zien van een plaat met piepers direct te weten dat het nog maar

een kwestie is van een klein stukje terugbladeren. Menigeen zal het korte gevoel van triomf herkennen wanneer men de verbazing van het gezicht van de niet-vogelaar afleest bij het zo snel opzoeken van een willekeurige vogel in een dikke gids met honderden vogelsoorten. De kortgeleden opgeworpen stofwolken bij de opwindend rond de nieuwe volgorde van soorten zoals door de CSNA werd voorgesteld (Sangster *et al* 1999) zijn dan ook in elk geval gedeeltelijk veroorzaakt door lieden die voorzagen dat zij weer langer vruchteloos door boeken zullen moeten bladeren. Taxonomen en systematici hebben daaraan geen boodschap, zij streven hogere doelen na dan simpel zoek- en gebruiksgemak.

Schrijver dezes begon zijn loopbaan als vogelaar aan het einde van de jaren zestig en wende zich daarbij aan het vinden van duikers voorin een gids en de gorzen (soms de kraaien) achterin (Voous 1960, Peterson *et al* 1965, CNA 1970). Toen Sangster *et al* (1999) daarin verandering brachten leek dat het einde van een 'van oudsher' bekende indeling, maar een terugblik over de afgelopen 140 jaren leert iets anders. Schlegel (1860) begon zijn boek met de valkvoegels en eindigde met de sterns, Albarda (1897) en Snouckaert van Schauburg (1908) begonnen met de kraaien om met de futen te eindigen. Van Oort (1908) begon net als tot voor kort met de futen om met de gorzen op te houden, maar de aanvullingen en verbeteringen van Snouckaert van Schauburg (1915) die zeven jaar later verschenen, begonnen bij de futen, maar om ditmaal bij de hoenders op te houden. In de jaren twintig leek het voorbeeld van Van Oort gevolgd te worden, door vast te houden van een behandeling die bij duikers of futen begint en bij gorzen eindigt. De drie delen van Eykman *et al* (1936-1949) laten zien dat dit een voorbarige conclusie is: kraaien - hoenders. Haverschmidt (1942)

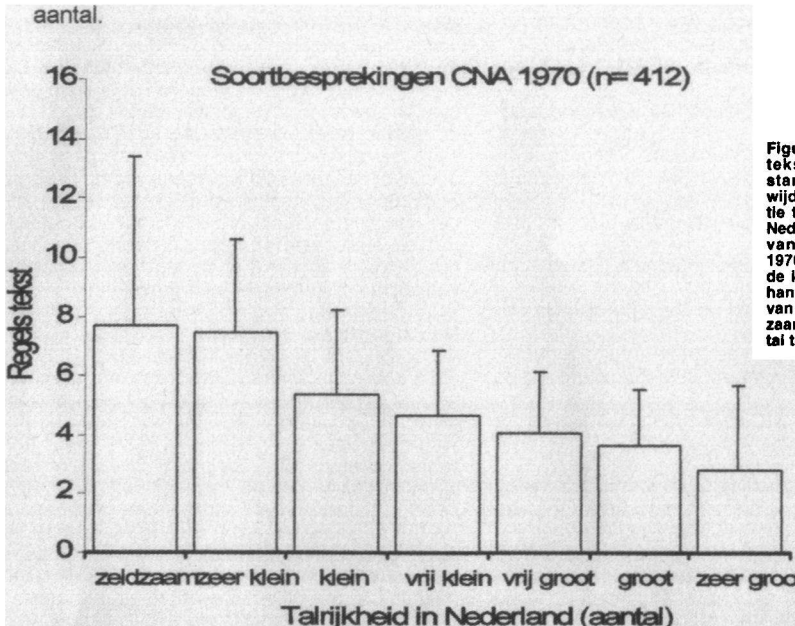
valt terug op een bespreking die bij de futen begint, maar Van IJzendoorn keert vervolgens weer doodleuk terug naar een behandeling van kraaien tot hoenders. Deze opsomming van veranderingen gaat dan nog voorbij aan de volgorde van alle soorten tussen de beide extremen in!

Volgorde van de soorten:

Schlegel 1860 Valkvoegels - Sterns
 Albarda 1897 Kraaien - Futen
 Snouckaert van Schauburg 1908 Kraaien - Futen
 Van Oort 1908 Futen - Gorzen
 Snouckaert van Schauburg 1915 Kraaien - Hoenders
 Van Oort 1922-1935 Futen - Gorzen
 Van Oordt & Verwey 1925 Duikers - Gorzen
 Eykman 1936-1949 I Kraaien - Koekoek
 II Uilen - Duiven
 III Zandhoenders - Hoenders
 Haverschmidt 1942 Futen - Gorzen
 Van IJzendoorn 1950 Kraaien - Hoenders
 CNA 1970 Duikers - Kraaien
 Teixeira 1979 Futen - Gorzen
 Sovon 1987 Duikers - Gorzen
 Van den Berg & Bosman 1999
 Bijlsma *et al* 2001 Zwanen - Gorzen.

Zeldzaamheden

Vogels kijken is voor velen een sport, zeldzame vogels zien is zelfs voor menige professional als de slagroom op een taart. De bijzondere aandacht die zeldzame vogels, soms onwillekeurig, genieten bij veldornithologen, is altijd al zo groot geweest, dat zeker bij de buitenwacht de mening heeft postgevat dat het ontdekken van dwaalgasten het belangrijkste doel is van iedereen die naar vogels kijkt! Dit beeld hebben wij overigens zelf in de wereld geholpen, al was het maar doordat de meeste Avifauna's meer aandacht blijken

Figuur 1. Aantal regels tekst (gemiddelde en standaarddeviatie) gewijd aan soorten in relatie tot hun talrijkheid in Nederland in de Avifauna van Nederland (CNA 1970). Op de x-as staan de in deze Avifauna gehanteerde aanduidingen van talrijkheid, van zeldzaam via zeer klein aantal tot zeer groot aantal.

te geven aan het ongewone dan aan het gewone. Een snelle controle in de Avifauna van Nederland van dertig jaar geleden laat zien dat de hoeveelheid geboden informatie, hier uitgedrukt als het aantal regels tekst gewijd aan de soortbespreking, inderdaad groter is bij (zeer) zeldzame soorten dan bij meer algemene vogels (Figuur 1; uiteraard is het aantal regels een wonderlijke maat, want bij zeldzaamheden gaat het dikwijls om een lijst van gevallen, bij talrijke soorten is het een omschrijving). Kampioen aan de ene kant is de Waterspreeuw met 25 regels tekst, terwijl een algemene soort als de Boomkruiper het moet doen met één enkele regeltje, waarvoor de bladspiegel ook nog eens een keer te breed is: *Talrijke broedvogel. Stand- en zwerfvogel*.

Wat betreft de grotere aandacht voor het uitzonderlijke zijn er twee duidelijke uitzonderingen, gepubliceerd met 140 jaar tussenruimte. Schlegel (1860) stelde lijsten op van in ons land broedende vogels, doortrekkers en zeldzame gasten, om te constateren dat *'het geheele getal der in Nederland in den wilden staat waargenomen vogelsoorten ongeveer ruim 280 bedraagt'*. Vervolgens schrijft hij echter: *'...behooren hiertoe in ons land ruim 40 soorten, weshalve het getal der bij ons regelmatig voorkomende soorten eigenlijk niet meer dan nagenoeg 240 bedraagt'*. Zijn hele verdere boek, en vooral daarom is dat zo waardevol, is een poging om zo goed mogelijk te beschrijven hoe de avifauna er in het midden van de 19e eeuw voor stond. Kortom, een beschrijving van het algemene, het normale, niet zo zeer van het vreemde en uitzonderlijke. De andere uitzondering is de huidige avifauna van Nederland (Van den Berg & Bosman 1999/2001; Bijlsma *et al* 2001). Terwijl de zeldzaamheden naar tevredenheid in een prachtig uitgevoerd boek uitgebreid konden worden beschreven in precies zoveel detail als gewenst, kon er vervolgens aan de 'gewone vogels' zelfs een nog grotere hoeveelheid tekst worden geweid in een tweede deel, met meer pagina's en een zeer hoge informatiedichtheid.

Van een schaarste tot een overmaat aan Informatie

Eén van de belangrijkste veranderingen voor de samenstellers van een avifauna vroeger en nu is de geweldig toegenomen hoeveelheid informatie. Het aantal streekavifauna's dat de afgelopen 30 jaren werd gepubliceerd, loopt in de tientallen, letterlijk boekenplanken vol, en dan gaan we nog voorbij aan de stapels rapporten en een geweldig aantal artikelen in een keur van steeds fraaier uitgevoerde landelijke, regionale en lokale tijdschriften. De oudste avifaunisten kenden dat probleem niet, toen gold eerder het gebrek aan informatie als een belemmering. Afgelegen gebieden (die bestonden toen nog) werden weinig bezocht en de onderlinge communicatie van ornithologen was aanmerkelijk gebrekkiger, beperkt zelfs nog dan wij ons nu ook maar kunnen voorstellen in ons 'technotijdperk'. De nieuwe Avifauna van Nederland kan niet anders dan een incompleet overzicht van de huidige kennis geven, al was het maar doordat de ruimte (toch al overschreden) beperkt is geweest. Het is te hopen dat de lieden die zullen opstaan

omdat zij het beter denken te weten deze kennis niet voor zich zullen houden, maar op een landelijk goed toegankelijke plaats, bijvoorbeeld in *Limosa*, voor toekomstige generaties vastleggen. Bij het schrijven van een dergelijk boek bij een overdaad aan materiaal werd één ding duidelijk: het eerste dat je terzijde schuift of waarvoor je de moeite niet kunt nemen alles volledig door te nemen, zijn rapporten (grijze literatuur) en regionale/locale publicaties. Tegelijkertijd werd het enorme belang onderkend van goed georganiseerde, toegankelijke, landelijk gecentraliseerde gegevensbestanden.

Veranderende avifauna

In het onderstaande worden enkele vogelsoorten besproken waarvan bekend is dat het voorkomen in ons land aan veranderingen onderhevig is geweest. De oorzaak kan zijn dat er werkelijk iets is veranderd of doordat we bijvoorbeeld veel beter in staat zijn vogels te ontdekken en herkennen, of doordat we zijn overgegaan van een ruwe schatting naar een precieze telling. Bij verschillende soorten spelen al deze factoren een rol en het is op basis van de Avifauna's van Nederland eigenlijk helemaal niet goed mogelijk om een reconstructie van hun historische voorkomen te maken.

Gekuijfte Waterraaf *Phalacrocorax graculus*
Phalacrocorax graculus, de Kuifaalscholver, kortgeleden opnieuw van naam veranderd en daardoor nu bekend als *Stictocarbo aristotelis*, werd sinds Van Oordt & Verwey (1925) aangeduid als *Phalacrocorax aristotelis*. Ook de Nederlandse naam was niet heilig en in de Nederlandse avifauna's heeft deze soort bijvoorbeeld gefigureerd onder de namen Gekuijfte Aalscholver, Gekuijfte Waterraaf, Gekuijfte Schollevaar en, ten slotte, Kuifaalscholver. Voor het opzoeken van een zodanige soort in de opeenvolgende boeken, bij een steeds wisselende volgorde van soorten en groepen, biedt ook een register maar beperkt uitkomst, omdat de soort naar keuze onder de A, de G, de W, de S of de K mag worden verwacht. Tegenwoordig kennen we de Kuifaalscholver als een jaarlijkse verschijning, voornamelijk voorkomend tussen augustus en mei. Per jaar worden hooguit enkele tientallen Kuifaalscholvers in ons land waargenomen, waarbij een opvallende preferentie voor het Westerscheldegebied, werkeilanden rond de Oosterscheldedekering en havens langs de kust van het Hollandse vasteland opvalt (Scheveningen, IJmuiden, Den Helder). Deze kenmerklijke voorkeur voor waterkeringen van beton of basaltblokken is het gevolg van de voedselkeuze en foerageertechnieken van deze rotsbewonende (en onderwaterrotsen bejagende) zeevogel. De Kuifaalscholver is een soort waarvan de herkenning met de beperkte optische middelen van weleer een probleem was. Aangezien onze (over)grootvadervogelaar liever met een geweer dan met een (toneel)kijker op pad ging, waren het vooral handkenmerken die uitkomst boden bij de identificatie. In die context valt Snouckaert van Schauburg (1908) goed te begrijpen: *'Werd slechts enkele malen in Nederland waargenomen. Heeft twaalf staartpennen. Komt waarschijnlijk wel meer voor, maar wordt met de vorige soort [Aalschol-*

ver] verward, van welke zij door het aantal staartpennen en de geringere grootte gemakkelijk te onderscheiden is'. Eykman *et al* (1936-1949) noemen nog steeds maar eenentwintig gevallen en daaronder treffen we twintig vondsten (gedeeltelijk een eufemisme voor 'vangsten' en afgeschoten exemplaren) en slechts één waarneming. Ten tijde van de laatste echte 'Avifauna van Nederland' (CNA 1970) was dit nauwelijks veranderd, met een totaal van 47 gevallen en een aanduiding als 'zeldzame gast in het winterhalfjaar'.

De Kuifaalscholver is een standvogel, ofschoon de vogels zich wel enigszins van de broedplaatsen verwijderen buiten het broedseizoen (dispersie). Is die neiging tot dispersie toegenomen in de laatste jaren of heeft de toegenomen broedpopulatie (25% in de afgelopen dertig jaren) bijgedragen tot de tegenwoordig meer frequente voorkomen in ons land? De problematische identificatie in vroeger jaren maakt dat daarover in de landelijke Avifauna's geen uitsluitel verkregen kan worden. De nieuwste Avifauna suggereert dat het wat onregelmatige voorkomen van tegenwoordig (veel talrijker in sommige jaren dan in andere) kennelijk samenhangt met de voedselsituatie in de traditionele broed- en overwinteringsgebieden. Bij matig voedselaanbod daar, verschijnen er meer Kuifaalscholvers hier.

Grauwe Pijlstormvogel *Puffinus grisea fuliginosa*

Snouckaert van Schauburg (1908) was de eerste die de Grauwe Pijlstormvogel kon vermelden, door de vangst op 15 oktober 1900 van 'een oud mannetje' van (toen nog) *Puffinus grisea fuliginosa* te Hornhuizen (Groningen). Dit geval werd keer op keer als enige geval in avifauna's en artikelen vermeld en het duurde tot in de jaren dertig voor een tweede exemplaar kon worden opgenomen, een vondst op het strand bij Wijk aan Zee (Eykman *et al* 1936-1949). Inmiddels was in de lijst aanvullingen van Snouckaert van Schauburg (1915) de tot op de dag van vandaag gebruikte naam aangenomen: *Puffinus griseus*. Grauwe Pijlstormvogel was de Nederlandse naam die de soort sinds zijn eerste vermelding heeft gedragen.

Dit is een goed voorbeeld van een soort waar vroeger weinig of niets van werd gemerkt, omdat een bijzondere waarnemingstechniek vereist is en omdat buitengewoon sterke verreikers nodig zijn om met enige regelmaat exemplaren langs de kust te kunnen zien. Tegenwoordig kennen we de Grauwe Pijlstormvogel als een doortrekker in zeer klein aantal in het najaar (juli - november), vooral bij stormachtig weer en bij voorkeur bij noordwestenwind, waarvan soms meer dan 100 exemplaren op een dag kunnen langstrekken (Bijlsma *et al* 2001). Deze beschrijving verschilt nogal van die in de vorige avifauna door de CNA (1970): vijf gevallen (drie vondsten), één onbevestigde waarneming. Deze tekst kon echter al drie jaar na die publicatie worden herzien, want zeetrektingen waren toen al op grote schaal in zwang geraakt en het zien van Grauwe Pijlstormvogels was inmiddels gemeengoed (Camphuysen & Van Dijk 1983). Een eventuele historische verandering in talrijkheid van deze soort is dus op basis van het voorliggende materiaal niet na te gaan, want het

is onduidelijk of de soort vroeger ook regelmatig door onze kustwateren trok. Tegenwoordig worden bij veel (bijzondere) zeevogels toenemende trends gevonden, maar in verschillende gevallen kon worden aangetoond dat het hier om een artefact gaat. Grotere aantallen vogels per gespenderd waarnemingsuur worden vooral veroorzaakt door het veel selectiever waarnemen op momenten waarop de zeetrek de moeite loont.

Kuifleeuwerik *Alauda cristata*

Een vogel waarbij de identificatie in elk geval geen probleem kan zijn geweest is de Kuifleeuwerik, door Schlegel (1860) aangeduid met de wetenschappelijke naam *Alauda cristata*. Albarda (1897) gebruikte *Galeria cristata*, maar Snouckaert van Schauburg (1908) was de eerste die de tot op de dag van vandaag gehanteerde naam *Galerida cristata* opnam. Het dier heeft in het Nederlands wel al die jaren gewoon Kuifleeuwerik geheten.

Tegenwoordig is de Kuifleeuwerik een zeer schaarse broedvogel (100-300 paren) en bovendien een standvogel, waarvan geen doortrek (van betekenis) wordt geregistreerd. Velen zullen weten dat de Kuifleeuwerik sterk in aantal is achteruitgegaan, dus is het interessant om te zien wat de Avifauna's daarover te melden hebben. De meeste uitgaven bespreken de broedplaatsen in veel detail, noemen dit een broedvogel van zandige open plaatsen en geven daarbij allerlei voorbeelden, zoals bouwterreinen, rangeerterreinen, exercitieterreinen, schietbanen, kunstwegen en buitenvijken, steeds in de nabijheid 'van den mensch'. Haverschmidt (1942) omschreef die plekken trefzeker als kunstmatige zandwoestijnen, daarmee verwijzend naar de oorspronkelijke habitat van deze soort. Als broedvogel was de Kuifleeuwerik aan het begin van de 20e eeuw in elk geval algemeen en Van Oort (1922) vermeldt dat de soort in aantal toegenomen schijnt te zijn. Ook de CNA (1970) spreekt van een vrij talrijke broedvogel, waarmee een populatie van 2500-10.000 paren werd aangeduid. Teixeira (1979) noemt het een stand- en zwerfvogel met een populatie van 3000-5000 paren. Nog steeds geen achteruitgang? Hier moet men zich realiseren dat de overgang van een 'educated guess' door enkele gedegen ornithologen (een ruwe schatting dus) naar een concrete inventarisatie door duizenden vrijwilligers heel goed tot een 'schijn-toename' of een schijnbaar stabiele populatie kan leiden. Pas in de wintervogelatlas (Sovon 1987) is sprake van een sterk teruglopend aantal broedvogels.

Veel opmerkelijker was een klaarblijkelijk sterke verandering in de aantallen overwinteraars. Tegenwoordige vogelaars die geconfronteerd werden met de beschrijvingen van Albarda (1897) en Snouckaert van Schauburg (1908), 'In de wintermaanden dikwijls in groote zwermen rondzwervende' riepen prompt dat die arme zielen vroeger kennelijk niet het verschil konden zien tussen Veld- en Kuifleeuweriken. Ik vraag me dat af, al was het maar omdat ikzelf geen kijker (hoef te) gebruik(en) als ik een Kuifleeuwerik tegen het lijf loop. Mij dunkt dat de ornitholoog van vroeger niet op voorhand onderschat moet worden! Van Oordt en Verwey, beiden beslist kundige en scherp waarnemende veldornithologen (Voous 1995), noteer-

den bij de Kuifleeuwerik dat 's winters vluchten van meer dan 100 vogels konden worden gezien. Ronduit merkwaardig is de vermelding door CNA (1970) dat de Veldleeuwerik behalve een vrij talrijke broed (stand- en zwerfvogel) ook een dóór-trekker genoemd kon worden in klein aantal van half september tot in november en van eind februari tot in april. Geen enkele aandacht wordt geschonken aan het kennelijk drastisch veranderde wintervoorkomen en de perioden van doortrek zijn niet alleen nieuw, maar worden in latere beschrijvingen niet herhaald. Sovon (1987) constateert dat er 's winters minder meldingen zijn dan in de zomer, waarmee de teloorgang van de Kuifleeuwerik in de winter (ofschoon niet tekstueel onderkend) nog eens te meer wordt onderstreept.

Wielewaal *Oriolus galbula*

De Wielewaal werd door Schlegel (1860) met *Oriolus galbula* aangeduid, maar al door Albarda (1897) werd de tegenwoordig nog gangbare naam *Oriolus oriolus* gebruikt. De Nederlandse naam is al die tijd ongewijzigd gebleven. Ook de Wielewaal is een soort waarbij de herkenning ook vroeger geen probleem moet zijn geweest.

Tegenwoordig is de Wielewaal een vrij talrijke zomervogel (7000-10.000 broedparen) en een doortrekker in vrij klein aantal. Schlegel (1860) schrijft over de Wielewaal '*Overal broedend waar hout en hoge boomen staan, zelfs in groote tuinen*'. Helaas had men in die tijd nog niet de gewoonte om daarbij ook een idee te geven waar en op welk een uitgebreide schaal een dergelijke habitat kon worden gevonden in ons land, waardoor de waarde van de beschrijving afneemt. Feit is, dat de daarna volgende avifauna's steeds weer melding maakten van een zeer vergelijkbare verspreiding. De aantekeningen zijn dikwijls zo precies hetzelfde dat de geur van overschrijven komt boven-

drijven. Uit Haverschmidt's (1942) opmerking dat de Wielewaal in Albarda's tijd kennelijk in steden in '*grote tuinen*' voorkwam, maar '*thans niet*' zou dan ook kunnen worden opgemaakt dat die beschrijving 40 jaar lang onterecht van elkaar was overgeschreven. Haverschmidt's correctie, terecht of onterecht, zet in elk geval 40 jaar informatie in landelijke avifauna's op losse schroeven, en dat is iets waar meer auteurs een handje van hebben gehad. Zo schrijft Albarda (1897), toegegeven, voor een geheel andere soort dan hier besproken, '*de opgaaf van Schlegel, dat deze soort [de Grote Mantelmeeuw] hier zoude broeden, is eene dwaling...*', overigens zonder precies aan te geven met welk gezag hij de eerdere auteur kan corrigeren. Het resultaat is zekere mate van onzekerheid bij de reconstructie van vogelvoorkomens op basis van de Nederlandse Avifauna's. Steeds weer ligt een groot gevaar op de loer: wat heeft de schrijver zelf geconstateerd, welk deel is kritiekloos gekopieerd en hoe goed hebben auteurs zich gerealiseerd dat de verandering van hulpmiddelen en personele inzet in de tijd automatisch tot de indruk van een gewijzigde status kan leiden.

Bonte Kraai *Corvus cornix*

De kraai die sinds Schlegel (1860) al consequent Bonte Kraai wordt genoemd, kende wat betreft zijn wetenschappelijke naam talrijke variaties op hetzelfde thema: *Corvus cornix* (Schlegel 1860), *Corone cornix* (Albarda 1897), *Corvus cornix* (Snouckaert van Schauburg 1908), *Corvus corone cornix* (Haverschmidt 1942) en opnieuw *Corvus cornix* (Van den Berg 1999).

De Bonte Kraai is tegenwoordig een doortrekker en wintergast in vrij klein aantal, terwijl velen zich nog kunnen herinneren wat de Bonte Kraai vroeger was: een talrijke verschijning in het winter-

De Bonte Kraai was vroeger een talrijke verschijning in het winterhalfjaar. Bunschoten, januari 2001. Foto: Wim Smeets.

halfjaar, de zwaluw van het koude jaargetijde. Zoals meestal bij talrijke soorten waren de beschrijvingen in de meeste Avifauna's beknopt. Schlegel (1860) constateerde eenvoudig 'komt half oktober, overwintert en vertrekt in maart'. Albarda (1897) is de eerste die vaststelde dat Bonte Kraaien soms tot broeden komen, latere auteurs merken hetzelfde op en vermelden dat mengparen met Zwarte Kraaien dikwijls voorkomen. Van Oort (1922-35) noemt het een wintergast in groot aantal, Eykman *et al* (1936-49) zien de 'grote massa' arriveren in de loop van oktober en november. Dit zijn duidelijke aanwijzingen dat het voor de oorlog om een algemene wintergast is gegaan, zeker veel talrijker dan tegenwoordig, want wie zou er nu nog van 'een grote massa' willen spreken. Ongeveer dertig jaar geleden, werd de Bonte Kraai nog steeds beschreven als een wintergast in vrij groot aantal (5000-20.000; CNA 1970) en ook Sovon (1987) kon geen duidelijke afname constateren (overigens in tegenpraak met de door dezelfde organisatie verzamelde zogenaamde PTT-telgegevens; punt-transect-tellingen). Toch moet er toen al sprake zijn geweest van een markante verandering, waarvan wordt aangenomen dat zij werd veroorzaakt doordat Scandinavische vogels allengs noordelijker zijn gaan overwinteren. In de samenvatting door Bijlsma *et al* (2001) komt de Bonte Kraai uit de bus als een wintergast in vrij klein aantal, die als doortrekker en wintergast in de tweede helft van de 20e eeuw sterk is afgenomen. Deze reconstructie werd dan ook gebaseerd op lokale tellingen in beschrijvingen in streekavifauna's. De opgestapelde landelijke Avifauna's zijn hierbij, zoals bij veel algemene soorten, een tekortschietende bron gebleken.

Karekiet *Calamoherpe turdina*

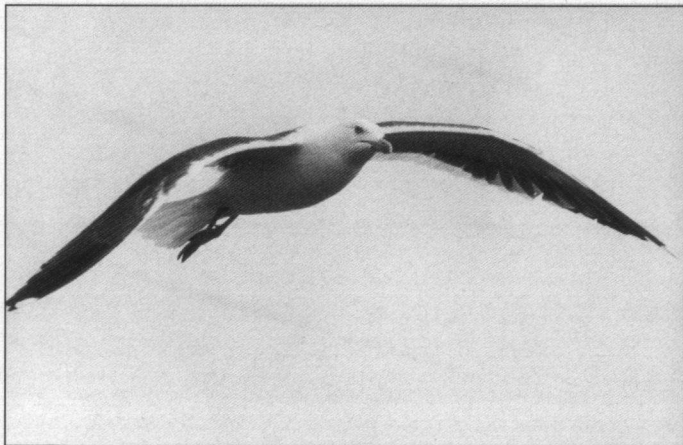
De Karekiet, later Dubbele Karekiet, Grote Karekiet en ten slotte Grote Karekiet genoemd, werd in Schlegel's tijd (1860) aangeduid met de sterk van de huidige afwijkende wetenschappelijke naam *Calamoherpe turdina*. Albarda (1897) noemde deze rietvogel al *Acrocephalus*, maar met *turdoides* als soortnaam, terwijl Snouckaert van Schauburg (1908) het nog steeds gangbare *Acrocephalus arundinaceus* introduceerde in de Ne-

derlandse Avifauna's. De Grote Karekiet is nu een schaarse broedvogel (250-400 paren) en een doortrekker in zeer klein aantal. Tussen 1965 en 1985 is de Nederlandse broedvogelpopulatie met liefst 90% teruggelopen (Graveland 1998), zodat het interessant is om na te gaan hoe de soort in de loop van de tijd in de opeenvolgende Avifauna's werd beschreven.

In de tijd van Albarda nestelde de Grote of Dubbele Karekiet 'langs rivieren en op meeren en plassen van het gehele land'. Hieruit is niet direct op te maken of de soort bijzonder talrijk of vrij schaars was, maar het wekt op zijn minst de suggestie van een wijdverbreid (en talrijk) voorkomen. Van Oort (1908), die de aanwinsten van het Natuurhistorisch Museum in Leiden beschreef, stelde vast dat het museum 'van deze algemene soort ... geen enkel exemplaar ontvangen' had, hetgeen gezien de compleetheid van de rest van de lijst inderdaad vermeldenswaard was. In lijn met de bij ornithologen ingebakken gewoonte om vooral bijzonderheden te verzamelen en beschrijven, zou dat opnieuw een aanwijzing kunnen zijn van een talrijk voorkomen. Nog in de tijd van Van IJzendoorn (1950) was er sprake van een algemene broedvogel, bovendien waarschijnlijk toenemend en er leek zelfs sprake te zijn van verdringing van de Kleine Karekiet. Ook de CNA (1970) sprak nog van een vrij talrijke broedvogel (2500-10.000 broedparen), maar dit zou als een eerste signaal kunnen worden opgevat van een neergang. Vervolgens ging het in elk geval snel: beschreven als vrij schaars (1200-1600 paren) door Teixeira (1979), schaars (350-550 paren) door Sovon 1987 en door Bijlsma *et al* 2001 (250-400 paren). Natuurlijk was het de analyse door bijvoorbeeld Graveland (1998) en de kennelijke verloedering van de beschikbare broedhabitat (zwaar riet dat in het water staat, zogenaamd waterriet, waarvoor de groeiomstandigheden verslechterden door gelijkschakeling winter- en zomerpeil in combinatie met eutrofiëring) waardoor de teloorgang het best beschreven werd, maar in dit geval laten de opgestapelde avifauna's weinig twijfel over een afname bestaan.

Zwarte Stern *Sterna nigra*

Een andere moerasvogel met een ingestorte po-

De Kleine Mantelmeeuw vestigde zich in 1926.
Foto: Piet Munsterman.

Een andere moerasvogel met ingestorte populatie is de Zwarte Stern. Dirks Wijde, de Wleden, juli 2001. Foto: Wim Smeets.

populatie is de Zwarte Stern, eerder wel als Zwarte Zeezwaluw en Moeraszwaluw op de Nederlandse lijst geplaatst. Ook de wetenschappelijke naam is aan talrijke wijzigingen onderhevig geweest, van het fraaie en simpele *Sterna nigra* (Schlegel 1860), via het gecompliceerde *Hydrochelidon nigrum* (Albarda 1897), *Hydrochelidon nigra* (Snouckaert van Schauburg 1908), *Chlidonias niger* (Van Oordt & Verwey 1925) en *Chlidonias nigra* (Haverschmidt 1942) tot het tegenwoordige *Chlidonias niger* (Van IJzendoorn 1950).

Schlegel (1860) bespreekt de Zwarte Stern als laatste soort in zijn boek en schrijft: 'Zij houdt zich aan moerassige plaatsen, vooral op meertjes tot diep binnen in het land op, en is in Nederland aan diergelijke plaatsen een algemeene vogel'. Snouckaert van Schauburg (1908) noemt het een zeer algemene broedvogel in moerassige streken, in poelen en veenpetten. Albarda (1897) had daaraan eerder al toegevoegd dat de bezetting met 'scheeren' (Krabbenscheer) van belang was. Eykman *et al* (1936-1949) noemen de Zwarte Stern nog tamelijk algemeen, maar constateerden als eersten een achteruitgang door drooglegging en het in cultuur brengen van geschikte broedgebieden. Latere auteurs maken melding van aantalfluctuaties en in elk geval lokale achteruitgang Haverschmidt 1942, Van IJzendoorn 1950), een tijdelijke bloei van de populatie als gevolg van inundaties in de Tweede Wereldoorlog wordt toch weer gevolgd door een verdere teloorgang.

De CNA (1970) maakt voor het eerst melding een vrij groot aantal doortrekkers, hetgeen ten tijde van de wintervogelatlas (Sovon 1987) al wordt bijgesteld tot 'zeer talrijke doortrekker' (80.000-100.000), warempel met een toevoeging waaruit de verklaring kan worden afgeleid: het rijke voed-

selaanbod (jonge spiering). De verrijking van het IJsselmeergebied door eutrofiëring, het troebele water, maar ook de overbevissing van roofvissen hebben geleid tot een enorm aanbod van kleine vis, dicht aan de oppervlakte (M.R. van Eerden), waarvan onder andere de Zwarte Stern heeft kunnen profiteren. Of van een dergelijke verandering al sprake was in de jaren zestig (CNA 1970) is niet duidelijk, omdat men toen vrijwel nooit op oorzaken en gevolgen inging in de tekst. Als broedvogel holde de Zwarte Stern inmiddels verder achteruit, tot 1000-2000 paren in de jaren tachtig (Sovon 1987) naar een schamele 1100-1300 paren tegenwoordig (Bijlsma *et al* 2001). In hoeverre het enorme aantal doortrekkers zal kunnen standhouden zal samenhangen met de veranderingen die nu in het IJsselmeergebied optreden door een verminderde fosfaatbelasting: helderder water, een veranderend visbestand en een andere onderwaterflora.

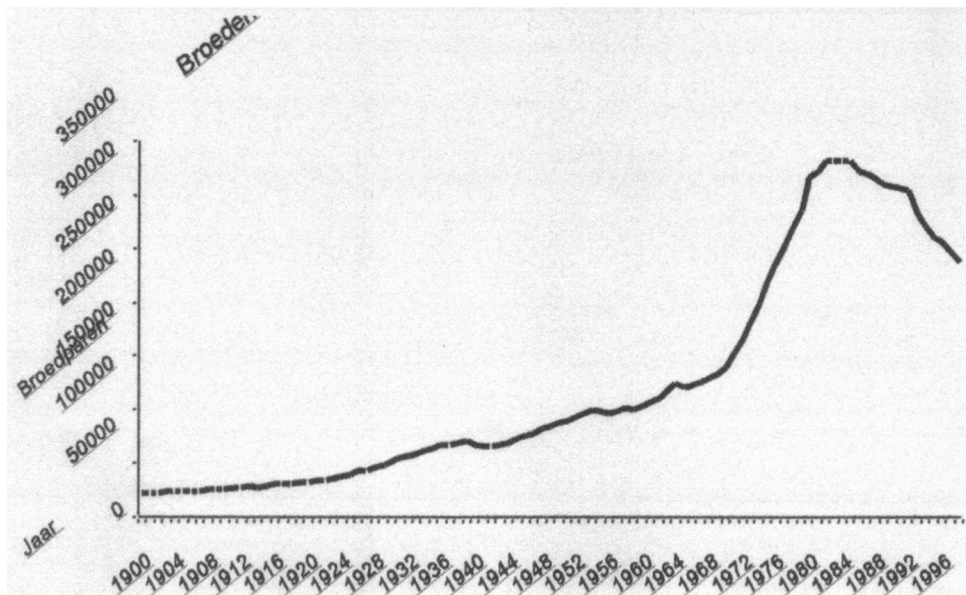
Kleine Mantelmeeuw *Larus fuscus*

Een verhaal apart is de Kleine Mantelmeeuw, *Larus fuscus* of *L. f. fuscus* genoemd in Schlegel's tijd (tot en met Van Oort 1908), tegenwoordig bekend als *Larus graellsii*; maar hebben we het nog wel over dezelfde vogel...?

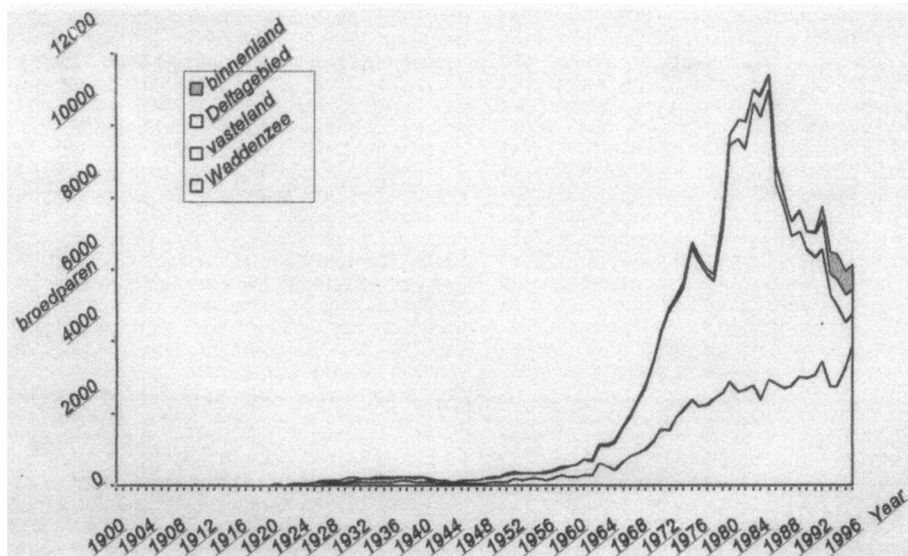
Snouckaert van Schauburg (1915) onderscheidde *L. f. fuscus*, de Kleine Mantelmeeuw, en *L. f. affinis* (gelijkgesteld aan *L. f. britannicus*), de Westelijke Kleine Mantelmeeuw. Van Oort (1922-1935) gebruikte dezelfde wetenschappelijke namen, maar sprak van de Kleine Mantelmeeuw en de Lichte Kleine Mantelmeeuw. Van Oordt & Verwey (1925) noemde dezelfde ondersoorten respectievelijk de Scandinavische en de Britsche Kleine Mantelmeeuw. Eykman *et al* (1936-1949) hanteerden de lang nadien gehandhaafde driedeling *L. f. graellsii*

(Britsche), *L. f. intermedius* (Oostelijke) en *L. f. fuscus* (Skandinaafsche Kleine Mantelmeeuw). Haverschmidt (1942) en later ook Teixeira (1979) en Sovon (1987), kennelijk niet overtuigd, spraken eenvoudig van de Kleine Mantelmeeuw, zonder onderverdeling naar ondersoort. Van IJzendoorn (1950) kende de Nederlandse broedvogels onder de wetenschappelijke naam *L. f. graellsii* en de commissie CNA (1970) hanteerde de in-

middels gangbare driedeling. In navolging van Sangster *et al* (1999) hanteerden Van den Berg & Bosman (1999) en Bijlsma *et al* (2001) ten slotte de tweedeling *Larus fuscus* (Baltische Mantelmeeuw) en *Larus graellsii* (Kleine Mantelmeeuw). De beschrijving van Snouckaert van Schauburg (1908) is dermate opmerkelijk, dat een integrale weergave gerechtvaardigd is: 'Wintergast. September tot Maart, maar in zeer kleinen getale.

Figuur 2. Het aantal broedende meeuwen in Nederland in de loop van de 20e eeuw, op basis van schattingen voor alle soorten in *Sula* 12(4) (1998). In 1900 kwamen in Nederland uitsluitend Kok- en Zilvermeeuwen tot broeden. Achtereenvolgens vestigden zich in Nederland Stormmeeuw (1908), Kleine Mantelmeeuw (1926), Dwergmeeuw (1942), Zwartkopmeeuw (1970), Geelpootmeeuw (1985) en ten slotte Grote Mantelmeeuw (1993).

Figuur 3. Ontwikkeling van de broedvogelpopulatie bij de Stormmeeuw. Na een periode van snelle groei in het Waddengebied en langs de Hollandse kust maakten Vossen het broeden van Stormmeeuwen in het laatstgenoemde gebied geleidelijk aan onmogelijk. De meeuwen reageerden hierop door uit te wijken naar daken van gebouwen en naar het Wadden- en Delta-gebied, maar de populatie als geheel kelderde aanzienlijk.

*Soms een enkele in den zomer, zooals in de collectie Crommelin oud [wijfje] zomer 1852'. Het dier dat hier wordt aangeduid, broedde 'in noordelijk Europa, oostelijk tot de Dwina, westelijk tot de westkust van Groot-Britannië, noordelijk tot Harparanda in Zweden en tot de russische grens in Noorwegen'. De statusomschrijving lijkt in niets op die van de tegenwoordig bij ons voorkomende Kleine Mantelmeeuwen, terwijl het hier beschreven broedgebied de huidige gebieden van zowel de Baltische Mantelmeeuw (*fuscus*) als de Kleine Mantelmeeuw (*graellsii*) omvat! Rond de eeuwwisseling broedt de Kleine Mantelmeeuw (nog) niet in ons land en het zou interessant zijn om te weten hoe en hoe vaak de (later) onderscheiden *L.f. affinis* hier voorkwam. Als dit inderdaad de Britse variant was, dan zou een voorkomen als zomergast of doortrekker verwacht mogen worden. Van Oordt & Verwey (1925) zijn de eersten die hierover iets vermelden en zij geven voor de Britse Kleine Mantelmeeuw: 'Zeer gering aantal aan onze kust', maar helaas geen seizoenpatroon. In 1926 en 1927 worden voor het eerst broedgevallen geconstateerd op Schiermonnikoog en Terschelling en Van Oort (1922-1935) schrijft deze toe aan de Lichte Kleine Mantelmeeuw *L. f. affinis*. Er bestaat kennelijk een enorme verwarring en steeds meer aanvankelijk als *fuscus* beschreven exemplaren worden nu toegeschreven aan de 'lichte' ondersoorten, aanvankelijk *affinis*, later *L.f. graellsii* en *L.f. intermedius*. Ten tijde van de CNA (1970), nog maar dertig jaren geleden, werd *graellsii* een schaarse broedvogel genoemd (50-250 paren), *intermedius* een toevallige broedvogel (2x) en *fuscus* een doortrekker in zeer klein aantal. Het mocht allemaal geen stand houden, want latere onderzoekers zagen steeds minder nut (en zeker geen praktische mogelijkheid) in het onderscheiden van *graellsii* en *intermedius*, terwijl kritische veldwaarnemers zich in toenemende mate afvroegen of *fuscus* hier überhaupt wel voorkwam! Het verhinderde niet dat de broedpopulatie van de Kleine Mantelmeeuw een stormachtige ontwikkeling doormaakte: van 8700-9700 paren (Teixeira 1979) naar 19.000 paren (Sovon 1987) tot de tegenwoordige status van 'talrijke broedvogel, 32.000-57.000 paren, doortrekker in groot aantal, wintervogel in klein aantal (Bijlsma *et al* 2001). Van de Baltische Mantelmeeuw resteerde inmiddels één enkel geaccepteerd geval, een waarneming uit 1992 (Van den Berg & Bosman 1999). Dat het met de verwarring en onzekerheid omtrent het voorkomen van dit taxon nog allerminst gedaan is, blijkt wel uit de tweede druk van hetzelfde boek, waarin nu vijf gevallen worden afgedrukt, maar waarin ook een grote onzekerheid wordt uitgesproken (Van den Berg & Bosman 2001).*

Veranderde aantallen door de jaren heen

De verspreiding en het aantal vogels in ons land is voortdurend onderhevig aan veranderingen, daaraan is weinig vreemd. Om even bij de meeuwen te blijven, aan het begin van de twintigste eeuw broedden in Nederland alleen kleine aantallen Zilver- en Kokmeeuwen. In Schlegel's tijd (1860) kwamen in elk geval ook nog Stormmeeuwen (Kleine Zeemeeuwen) tot broeden, maar de intensieve bejaging en het rapen van eieren leidde

tot een verdere ineenstorting van de populatie.

Gedurende de twintigste eeuw vestigden zich steeds meer soorten en nadat halverwege de eeuw beschermende maatregelen van kracht werden konden verschillende populaties een stormachtige groei doormaken (Figuur 2). Een analyse van de aantalsontwikkelingen voor elk van de meeuwensoorten laat zien dat een veelheid van factoren verantwoordelijk is geweest.

Belangrijke aspecten zijn bijvoorbeeld bestrijding (negatief), bescherming (positief), verhoogd voedselaanbod op vuilnisbelten (positief), voedselconcurrentie (negatief), gebiedsbescherming (positief), voedselaanbod door overbevissing, eutrofiëring, overboord gezette bijvangst (positief) en sterfte door vervuiling (negatief), die alle op verschillende manieren inwerken op de populatie. Als voorbeeld is hier de Stormmeeuw afgebeeld (Figuur 3), die na een aarzelend begin een stormachtige populatiegroei kon doormaken op zowel de Waddeneilanden als langs de Hollandse kust. Na het verschijnen van de Vos in de duingebieden van het vasteland stortte de populatie daar in en veel meeuwen weken uit naar alternatieve broedgebieden in het binnenland (op daken), in het Deltagebied en op de Waddeneilanden.

Veranderingen in het landschap

Terugblikkend over de afgelopen honderd jaren is het geen wonder dat er drastische veranderingen zijn opgetreden in de Nederlandse vogelbevolking. Grootschalige inpolderingen, de afsluiting van zeearmen, bedijkingen van rivieren en de beteugeling van de mogelijkheden tot overstroming bij stormvloed en waterpeilstijging hebben tot het wegvallen van de waterdynamiek geleid en daarmee tot een vervlakking van de leefgebieden voor vogels. Denk aan de afsluiting van de Zuyderzee, de Deltawerken, bedijkingen in het rivierengebied en de uitgebreide bebouwing van uiterwaarden. Ontginningen van stuifzand, heide, hoogveen en moerassen ten faveure van landbouw, de verregaande intensivering van die landbouw en de veeteelt, bosaanplant en het kappen van oude bossen, voortschrijdende verstedelijking, eutrofiëring, visserij, vervuiling, vermessing, verzuring en verdroging zijn niet alleen slechts kreten, maar ingrijpende zaken die het Nederlandse landschap onherroepelijk hebben veranderd. De oppervlakte natuurlijk terrein nam bijvoorbeeld af van 624.000 ha in 1890 tot 137.000 ha tegenwoordig. Het sterk gestegen inwonertal, de enorme vervoersdrift, de ruime mate van vrije tijd maken van ons land een met asfaltwegen, buitenwijken, recreatieterreinen en pretparken vergeven natie, waar slechts versnipperde restjes natuurlijk terrein kunnen worden teruggevonden. Sommige vogels pasten zich aan, andere verdwenen, nieuwe soorten verschenen. De vraag 'gaat het goed met vogels' kan eigenlijk slechts als een tamelijk onnozele vraag beschouwd worden: we kregen wat we verdienden gezien het landschap dat gecreëerd werd.

Schlegel 1860

Bij het terugzoeken in de stapel avifauna's werden niet alleen verbazende beschrijvingen over

het voorkomen van vogels gevonden, waaruit bleek hoeveel, maar soms ook hoe weinig er veranderd was in de loop der jaren. Ronduit onthullend waren de verzuhtingen van Schlegel (1860) die zich zorgen maakte over de voortdurende veranderingen in het Nederlandse landschap; vrijwel steeds nadelig geacht voor de natuurlijke terreinen en zonder uitzonderingen door mensen veroorzaakt. Belangrijke veranderingen vonden in Schlegel's tijd plaats door indijkingen en droogmakerijen, de ontginning van heidevelden en geestgronden, de aanleg van houtplantages hier en de verwoesting van oerbossen elders, het steeds drukker bevolkt raken van de duinstreek, de waterstaatkundige aanpassingen en beschermende maatregelen in riviermondingen, de bebouwing van overstromingsvlakten en gedempte moerassen vrijwel dezelfde opsomming als hierboven voor de tegenwoordige tijd! Anders dan nu was er de enorme jachtdruk en waren er de uitgebreide activiteiten van eierrapers en voorts was er eveneens de uitgebreide vervolging 'schadelijk' wild zoals kraaien, Aalscholvers en dergelijke. Slechts twee gebieden kenden in Schlegel's tijd bijzondere bescherming, het Schollevaarseiland (de huidige Biesbosch) en Rottumeroog en alleen daar konden soorten als meeuwen, sterns, Aalscholvers en Lepelaars min of meer ongestoord tot broeden komen. Om met Schlegel te spreken: *'Beide geven ons een denkbeeld van die oorspronkelijke huishouding der vogels in waterrijke moerassen'*. De volgende verzuhting van Schlegel is wellicht een overpeinzing van alle tijden, maar ze is stellig nu nog uiterst actueel: *'Wij laten het aan de verbeeldingskracht van den lezer over, om uit deze weinig aangevoerde feiten te besluiten, wat de staat der vogelwereld geweest moet zijn in den tijd, toen ons land nog weinig bevolkt, toen de oppervlakte daarvan nog weinig door kunst veranderd en blootgesteld was aan het spel der onophoudelijk op eenen grooten maatstaf inwerkende elementen'*.

Ook in Schlegel's tijd kon men zich zorgen maken om soorten die verdwenen waren of die ernstig in hun voortbestaan in ons land werden bedreigd. Onder de genoemde voorbeelden vinden we de Meerkoet en de Roodhalsfuut, waarschijnlijk ten gevolge van het droogmaken van meren en plassen. De Fuut werd met uitsterven bedreigd door intensieve bejaging vanwege het gewilde bont (de dichtbevederde buikzijde). De Grauwe Kiekendief was *'aan verscheidene streken van onze duinen geheel uitgeroeid'*. De Waterspreeuw en de Hop waren door intensieve 'vervolging' (jacht?) als broedvogels in de kustprovincies zo goed als verdwenen, terwijl in elk geval de Hop voorheen daar vrij algemeen nestelde. Raaf en Roek waren veel zeldzamer dan vroeger, omdat ieder nest en elke kolonie waar maar mogelijk verstoord werd. Doortrekkende ganzen, maar ook in Nederland nestelende eenden gingen door jacht sterk achteruit. Ondanks beschermende maatregelen was het aantal in Nederland broedende Ooievaars enorm teruggelopen en de soort kwam de klap van een zware storm tijdens de voorjaarstrek in Frankrijk in de eerste helft van de negentiende eeuw nooit meer geheel te boven. Het opzich zelf toch al geringe aantal 'Zeemeeu-

wen' (Zilver-, Kok- en Stormmeeuwen, volgens Schlegel ook de Grote Mantelmeeuw) verminderde jaarlijks en *'aan vele streken nestelen zij aldaar in het geheel niet meer'*. De Grote Stern nam af en verdween van verschillende plaatsen, ten slotte zelfs van Eyerland *'hetgeen zijn naam van de onbeschrijfelijke menigte dezer, nog in het eerste vierde dezer eeuw aldaar nestelende vogels verkregen heeft'*. Ook Schlegel kon slechts dromen van of zich verbazen over historische aantekeningen waaruit zou blijken dat *'de Trap, Otis tarda, ...in de herfst in zulk eene menigte op onze velden kwamen azen, dat deze als met schapen overdekt schenen te zijn'*. De Kwak, die inmiddels alleen nog op Schollevaarseiland broedde, *'was er destijds zoo algemeen, dat men ze bij honderden tegelijk op de markten bragt'*.

Vooruitblik

Er zijn kortom veel overeenkomsten met Schlegel's tijd, meer dan verwacht bij aanvang van de samenstelling van dit overzicht. Toch zijn er ook verschillen. In een recent gepubliceerde reconstructie van de veranderende omgevingstemperatuur op het Noordelijk Halfrond sinds het jaar 1000 (aan de hand van ijscores, jaarringen in bomen, historische metingen en andere zaken),

Van de Roek werd ieder nest en elke kolonie waar mogelijk verstoord. Zuidelijk Flevoland, januari 2001. Foto: Wim Smeets.

bleek dat wij tegenwoordig te maken hebben met een duidelijke trendbreuk in ons klimaat. Na negen eeuwen van voortdurend aflopende temperaturen hebben we in de twintigste eeuw een geweldige 'verwarming' meegemaakt, waardoor de laatste decade van de vorige eeuw de warmste van de afgelopen 1000 jaren genoemd kan worden (Mann *et al* 1999). Het eind is bovendien nog niet in zicht en de meest voorzichtige voorspellingen voor de nabije toekomst (de komende 50 jaar) laten zien dat de grootste veranderingen in ons klimaat nu zullen optreden. Wat er precies zal gaan gebeuren is daarbij niet te voorspellen, maar de veranderingen zullen aanzienlijk zijn. Wellicht zal de Warme Golfstroom zijn weldadige invloed op ons klimaat kwijt raken en komen hier in de nabije toekomst Ivoormeeweuwen tot broeden. Misschien warmt dit deel van Europa steeds verder op en krijgen we in plaats daarvan Hamerkoppen in onze moerasgebieden te zien tussen de sterk in aantal toegenomen Kleine Zilverreigers. De tijd zal het leren. Feit is, dat we de vinger aan de pols zullen moeten houden en veel meer dan in het verleden oorzaak-en-gevolg-studies zullen moeten uitvoeren om bijtijds te kunnen signaleren wat er gaande is en waarom vogelpopulaties veranderen. Tellen alleen, hoe belangrijk ook en hoezeer tot kunst verheven door de huidige generaties vogelaars, is niet genoeg. De

nieuwe Avifauna van Nederland, waarin althans een poging werd gedaan om bepaalde opvallende trends te verklaren, laat duidelijk zien hoe beperkt onze inspanningen wat dit betreft tot dusverre zijn geweest. Onderzoek naar aan bepaalde patronen ten grondslag liggende oorzaken en mechanismen is van enorm belang en moet daarom worden gestimuleerd. Een reconstructie met terugblik, waarbij slechts correlatief gespeculeerd kan worden biedt niet de oplossing. Daarom een oproep aan de jongste lichter (amateur) ornithologen: verdiep je in vogels en ga verder dan tellingen alleen.

Dankwoord

Onvolkomenheden in dit overzicht werden 'on the spot' gecorrigeerd door Rudie Drent, Arie Spaans, Ed Veling en andere prominente leden van de NOU, waarvoor mijn hartelijke dank. Fouten die reesteerden, blijven de verantwoordelijkheid van de schrijver. Dank ook aan de redactie van Het Vogeljaar, met name Peter Meijer, die uitnodigde tot publicatie. Kees Roselaar was gastvrij en buitengewoon behulpzaam bij ter beschikking stellen van de (soms dure) werken uit de bibliotheek van het Instituut voor Populatiebiologie (Zoologisch Museum) in Amsterdam. Rob Bijlsma en Theunis Piersma droegen op tal van manieren, soms zelfs onbewust, aan dit overzicht bij.

■ C.J. Camphuysen, Ankerstraat 20, 1794 BJ Oosterend, Texel, (0222) 31 87 44, e-mail <kees.camphuysen@wxs.nl>; Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee, Postbus 59, 1790 AB Den Burg, Texel, (0222) 36 94 88, e-mail <camphuys@nioz.nl>

LITERATUUR:

- Albarda, H.** (1897): *Aves Neerlandicae* - Naamlijst van Nederlandsche Vogels. Coöf. Handelsdr., Leeuwarden.
- Berg, A.B. van den & Bosman, C.A.W.** (1999): *Zeldzame vogels van Nederland. Avifauna van Nederland*, 1. KNNV Uitgeverij Utrecht en GMB Uitgeverij, Haarlem.
- Bijlsma, R.G., Hustings, F. & Camphuysen, C.J.** (2001): *Schaarse en algemene vogels van Nederland. Avifauna van Nederland*, 2. KNNV Uitgeverij Utrecht en GMB Uitgeverij, Haarlem.
- Camphuysen, C.J. & Dijk, J. van** (1983): *Zee- en kustvogels langs de Nederlandse kust, 1974-79*. *Limosa* 56: 81-230.
- Commissie Nederlandse Avifauna (CNA)** (1970): *Avifauna van Nederland*. E.J.Brill, Leiden.
- Eykman, C., Hens, P.A., van Heurn, F.C.** (1936): *De Nederlandse Vogels*, I. Wageningen.
- Eykman, C., Hens, P.A., van Heurn, F.C.** (1941): *De Nederlandse Vogels*, II. Wageningen.
- Eykman, C., Hens, P.A., van Heurn, F.C.** (1949): *De Nederlandse Vogels*, III. Wageningen.
- Graveland, J.** (1998): Reed die-back, water level management and the decline of the Great Reed Warbler (*Acrocephalus arundinaceus*) in the Netherlands. *Ardea* 86: 187-201.
- Haverschmidt, F.** (1942): *Faunistisch overzicht van de Nederlandse broedvogels*. Brill, Leiden.
- Ijzendoorn, A.L.J. van** (1950): *The Breeding-birds of the Netherlands*. Brill, Leiden.
- Mann, M.E., Bradley, R.S. & Hughes, M.K.** (1999): Northern Hemisphere temperatures during the past millennium: inferences, uncertainties, and limitations. *Geophys. Res. Letters*. 26: 759-762.
- Oordt, G.J. van & Verwey, J.** (1925): *Voorkomen en trek der in Nederland in het wild waargenomen vogelsoorten*. Brill, Leiden.
- Oort, E.D. van** (1908): *Contribution to the Knowledge of the Avifauna of the Netherlands. Notes from the Leyden Museum* 1908: 129-214.
- Oort, E.D. van** (1922): *Ornithologia Neerlandica. De Vogels van Nederland*, 1. Den Haag.
- Oort, E.D. van** (1926): *Ornithologia Neerlandica. De Vogels van Nederland*, 2. Den Haag.
- Oort, E.D. van** (1928): *Ornithologia Neerlandica. De Vogels van Nederland*, 3. Den Haag.
- Oort, E.D. van** (1930): *Ornithologia Neerlandica. De Vogels van Nederland*, 4. Den Haag.
- Oort, E.D. van** (1935): *Ornithologia Neerlandica. De Vogels van Nederland*, 5. Den Haag.
- Peterson, R.T., Mountfort, G. & Hollom, P.A.D.** (1965): *Petersons Vogelgids*. (negende druk) Elsevier, Amsterdam.
- Sangster, G., Hazevoet, C.J., Berg, A.B. van den, Roselaar, C.S. & Sluys, R.** (1999): Dutch avifaunal list: species concepts, taxonomic instability, and taxonomic changes in 1977-1998. *Ardea* 87: 139-165.
- Schlegel, H.** (1860): *Natuurlijke Historie van Nederland. De Dieren van Nederland*, 1. Vogels. A.C. Kruseman, Haarlem.
- Snouckaert van Schauburg, Baron R.C.E.G.J.** (1908): *Avifauna Neerlandica*. Meijer & Schaafsma, Leeuwarden.
- Snouckaert van Schauburg, Baron R.C.E.G.J.** (1915): *Avifauna Neerlandica. Aanvullingen en verbeteringen*. Jaarber. No. 5 van de Club van Nederlandsche Vogelkundigen. Kluwer, Deventer.
- Sovon** (1987): *Atlas van de Nederlandse Vogels*. Sovon, Arnhem.
- Teixeira, R.M.** (red.) (1979): *Atlas van de Nederlandse Broedvogels. Natuurmonumenten, 's-Graveland*.
- Voous, R.M.** (1960): *Atlas van de Europese Vogels*. Amsterdam.
- Voous, K.H.** (1995): *In de ban van vogels*. Scheffers, Utrecht.
- Witherby, H.F., Jourdain, F.C.R., Ticehurst, N.F. & Tucker, B.W.** (1952): *The Handbook of British Birds*, 1-5. Reprints from revised edition 1943. H.F. & G. Witherby, London.